

KIÁLTÁS A KULTÚRÁÉRT ÉS A KULTÚRA KIÁLTÁSA

Beszélgetés Zatykó László ferences szerzetessel

F.Á.: A II. Vatikáni Zsinat előtérbe állította azt a Szent Ágoston óta ismert gondolatot, hogy Isten országa, az egyház nem a papsággal, még csak nem is a vallásukat gyakorló hívők közösségével azonos, tehát nem valamilyen szervezeti-
leg, intézményesen körvonalazott egység, hanem annál kevésbé megfogható, de egyben lényegesen tartalmasabb jelenség, valamely szellemi-lelki-kulturális közösség. Ez számomra azt jelenti, hogy nem kívánatos a katolikus egyház által meghirdetett új evangelizációnak a vallásgyakorlás szorgalmazására való korlátozása, hogy annak valamely tágabb, átfogóbb jellegű, hatású szellemi-kulturális rehabilitációnak kell lennie, s hogy annak előmozdítása nem csupán, sőt úgy gondolom, nem is elsősorban a klérus és a vallásukat gyakorló emberek feladata, hanem valamely, a társadalom minden kultúratisztelő tagját és főképp minden értelmiségit érintő feladat, az értelmiségi lét első számú megnyilvánulása, bár érdekes módon e feladat mibenlétét és szükségességét a mi szekularizált és a vallással együtt az értelmiségi, kulturális szerepvállalást is kérdésessé tevő világunkban, úgy tűnik, nem utolsósorban az új evangelizáció programjához kapcsolódva sikerül leginkább körvonalazni, érzékelhetővé tenni. Mennyiben találod elfogadhatónak a kérdés ilyen megvilágítását?

Z.L.: Az egészen biztos, hogy amikor Szent Ágoston a *civitas Dei*-ről, az Isten városáról szól, akkor nem csupán a Jézus által alapított, Jézus köré láthatóan szerveződő közösségre gondol, az egyházra, az is bizonyos, hogy amikor a II. Vatikáni Zsinat az egyházról szól, akkor nem csupán egy látható struktúrára, közösségre gondol, hanem a transzcendens titokra, az örök értékekre nyitott emberek szövetségére is. Így annyiban korrigálnám a kérdésben megfogalmazott állítást, hogy a II. Vatikáni Zsinat úgy állít, hogy közben nem látja szükségét a tagadásnak, vagyis a kötőszavai a nemcsak... hanem is. A *Gaudium et spes* konstitúció fontosnak tartja, hogy a kultúráról, az egyház és a világ kulturális kapcsolatáról kifejtse véleményét. Külön fejezet utal arra, mit ad az egyház a világi kultúrának, és külön fejezet arról, mit ad a világi kultúra az egyház számára. Vagyis a két kultúra kölcsönösségéről és egységéről szól.

F.Á.: Szerintem elgondolkodtató, hogy ez, a korábbi tekintélyelvű felfogáshoz képest az egyházat megújítani hivatott elv egyelőre csak milyen kevésbé érvényesül a mi — egyébként nagyon is tekintélyellenes és a tekintélyek bírálataira fogékony — világunkban. És nemcsak nálunk, Közép-Európában, ahol mint mondani szokás, a triumfáló egyház mentalitása — talán a korábbi bezártság miatt is — még tartja magát, hanem Nyugaton is, és úgy gondolom, nem elsősorban amiatt, hogy az egyház saját kezdeményezését nem kívánja végrehajtani, hanem főképp amiatt, hogy a társadalom, az egyház intézményein kívül állók nem találják a szellemi-kulturális közösség kialakításához, megújításához vezető utat, hogy ezen út megnyitásának szellemi feltételei egyelőre hiányoznak. Ha nagyon nyersen fogalmazunk, azt mondhatjuk, hogy a társadalom a tekintélyekkel szemben

kiküzdött szabadságát egyelőre csak az örökségbe kapott szellemi-kulturális alapok rombolására fordítja, szuverén, önálló építésének megkezdésében ma még valamely szellemi elfogultság akadályozza. Mi a véleményed erről az általam felállított diagnózisról?

Z.L.: Egyet is értek, meg nem is. Való igaz, hogy a volt szocialista országokban a tekintély értelmezésében, az egyházi tekintély értelmezésében mindenképpen érezhető valamiféle merevség. Ezt talán az is magyarázza, hogy az államhatalomnak érdeke volt a hierarchia megerősítése, miközben nem volt érdeke, sőt az erőszak minden eszközével akadályozta, hogy kialakuljanak a spontán, öntevékeny, az egyházon belüli, de mégis öntörvényű kisebb közösségek. Az is érdeke volt, hogy elkösse a hierarchia és a közösségek együttes vérkeringését szolgáló ereket. Olyan szemléletű embereket engedett a csúcsra, akiktől idegen a II. Vatikáni Zsinat szelleme, így az említett *Gaudium et spes* konstitúció mindenestül. Hála Istennek, e szándékának megvalósítása közben néha melléfogott. Kezdt kinevelődni egy olyan vezetői réteg is, amely bár maga nem aktivizálódott, mégis serkentőleg hatott, támogatólag az egyházban "címek és rangok nélkül" tevékenykedőkre. Itt említhetem meg Cserhádi József nevét, és amit majd bizonyára sokan vitatnak, Paskai bíborosét. Ez utóbbinak már ahhoz is köze lehet, bár ilyen mélyen az egyházkormányzati kérdésekbe nem látok bele, de sejtésem mégis ez, hogy a rendszerváltozás előtti években felszenteltek között a II. Vatikáni Zsinat szellemétől áthatott püspököket is találunk.

Talán furcsán hangzik, de tudni kell, hogy a diktatúrának az egyházi élet tekintetében volt pozitív vonása is. Az egyház, akármilyen korlátok között is, az egyetlen nyilvánosan működő szervezet volt, amely a kezdetektől ellentmondott a hivatalos, a tollal és karddal hirdetett, kényszerített ideológiának, a marxizmusnak. Ez a tény több nem marxista, és talán csak ebben az egyben megegyező költőt, tudóst fordított az egyházi orgánusok felé. Gondolok a Sík Sándor, majd a Rónay György által szerkesztett Vigíliára vagy éppen a Magyar Ferenc szerkesztette Új emberre. A Vilgíliánál olyan nevek szerepelhettek, és igen sokáig csak ott szerepeltek, mint Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Pilinszky János, de hát szinte a szellemi élet minden valamit érő nagyságát fel lehetne sorolni. Az akkori Új emberre is érdemes most már valamelyest az idők távlatából másképpen nézni. Ugyanis Magyar Ferencet zseninek gondolom politikusként és szerkesztőként egyaránt. Őt egészséges és bizonyára mély hitéből fakadó morális érzéke megóvta attól, hogy túllépje a lehetséges, a becsületes alkalmazkodás határait. Ennek is köszönhetően egy olyan tábor gyűlt egybe az Új ember körül, amely nemcsak hitével, az Evangélium iránti elkötelezettségével magasodott ki, hanem a magyar kultúrának is a színe-virága volt. Pilinszky Jánost említem, Jelenits Istvánt, Szedő Dénest, Szedő Lászlót. Gyakran írt az Új emberben Gyurkovics Tibor is, Vasadi Péter jelenleg is munkatársa.

A rendszerváltozással beköszöntött ideológiai pluralizmus szükségszerűen hozta magával az ellenállás miatt egy táborba kényszerült gondolkodók szembekeverülését, ami a jelenlegi Vigíliának, sőt általában az úgynevezett egyházi kulturális életnek az elszíntelenedését vonta maga után. És ezzel együtt "a klérushoz közel álló" szellemi elit, megriadva a szellemi sokszínűségtől, egy bizonyos védekező,

apologetikus és ebből fakadóan támadó, tehát mindenképpen beszűkültebb látásmóddal kötelezte el magát. És ezzel épp azt veszélyezteti, amit védeni szándékozik, a katolicitást. Hisz a katolicitás az egyetemességet jelenti.

Hogy az egyháznak vajmi kevés a hatása a világra, az emberekre, itt, Magyarországon talán abból is adódhat, hogy az új helyzetben nem találja még fel magát. Megszokta azokat a kötöttségeket, amelyek között egyszerűbb volt kiigazodni, és a mostani lehetőségekkel még nem tud élni. Vagy olyan értelemben, hogy mindentől fél, megijed, visszavonul, és csak saját berkeiben érzi jól magát, kizárólag a liturgia ünneplésébe veti bele magát, és aki bejön a templomba, bejön, aki nem jön be, nem jön. Vagy mereven gondolkodik, vagy mindent elfogad, ami a társadalomban divat, mintha az volna az egyház dolga, hogy a divat szóhasználatához alkalmazkodjon, és eképpen maga is felületessé váljon, feladva azt a mélységet, amelyet éppen hirdetni kéne. Otthonosságérzet híján egyelőre nem tud azzal megbarátkozni, hogy az Evangélium a mai ember kérdéseire válaszolva sem lesz soha tömegakcióvá, hanem mindig is megmarad kovásznak, melynek hatása statisztikailag nem mérhető, amihez vissza lehet térnie a megfáradt, válságba jutott embernek. Éppen azért mert megmarad kovásznak, megmarad tartalmasnak, megmarad igazán-életnek. Ha felhígtja, akkor maga is felhígul, olyan show-vá válik, ami semmire sem jó.

F.Á.: Azt hiszem, az egyház és az értelmiség viszonylatában az lenne kívánatos, hogy az egyház igényelje, várja és elvárja az értelmiségi szellemi-kulturális kezdeményezőképességének a megnyilvánulását, hogy a kultúra iránt az utóbbi időben közömbössé váló világgal szemben higgyen az értelmiség által kezdeményezendő megújulás lehetőségében, szükségességében, vagyis annak ellenére ne tekintse kivédhetetlennek korunk szellemi apályát, hogy — egyébként nagyon is helyeselhetően — ő maga a szellemi-kulturális túlélésre rendezkedik be, hogy megtanul és megtanít kevésse is megelégedni. Az egyházban — értékőrző feladattól következően — mindig is volt hajlam a mindenkori politikai-gazdasági status quo fenntartására. Ma különösen furcsa volna, ha jobb belátása és valódi intenciói ellenére, a szellemi kezdeményezőkézség lehetőségéről megfélemedezve, annak az állapotnak a konzerválójává válna, amely nyilvánvalóan kultúraellenes, amely az értelmiségi föllépés lehetőségét és indokoltságát elvi jelleggel tagadja, s amellyel szemben a kulturális megújulás elvi lehetőségét ki nem záró, arról meg nem feledkező egyház lehet a feladat vállalására hivatott értelmiség szellemi támasza.

Bár magának az egyháznak az újkor kezdete óta nincs szellemi kezdeményező szerepe, bár a szekularizáció állapotában a dolog természetéből adódóan az egyház volt az, amely az új szellemi teljesítményeket utoljára elfogadta (igaz, mindig elfogadta), egyáltalán nem tűnik számunkra elképzelhetetlennek, hogy ma, a szekularizáció korának vége felé, amikor szellemi értékek többé a kultúrhagyományt őrző egyházzal való oppozícióban sem igen születnek (ez magyarázza a fentebb jelzett kulturális apályt), az egyház számítson arra a kezdeményezésre, várja és fogadja, amely az újkor jellegének megfelelően továbbra is az egyházon kívül, de immár nem az egyházzal szemben, hanem a szellemi-kulturális alapok közösségének tudatában születnek. Bár az egyháznak ezután sem lesz feladata,

hogy új szellemi alkotásokat hozzon létre, arra annál nagyobb szükség lesz, hogy az értelmiségi erőfeszítéseket ne tekintse álmodozásnak, és befogadásukra legalább a társadalom kultúratisztelő, vagyis hozzá, az egyházhoz többé-kevésbé kötődő részét fölkészítse, ösztönözze. Egyfelől nagyon is érthető, hogy a modernizálódását, az új viszonyokhoz való alkalmazkodását, a nyílt társadalom adottságainak tudomásulvételére való képességét és az idejétmúlt reflexektől való megszabadulását bizonyítani akaró egyház óvakodik az illúzióktól, de ez mégsem vezethet oda, hogy a bizonyítási vágy valamilyen mindent eldöntő mozzanattá váljék, hogy a tulajdonképpeni célok és feladatok fölébe kerekedjék.

A társadalom kultúra- és egyházellenessége abban a széles körben tapasztalható diabolizáltságban ragadható meg, amelyet az egyház föllépései és a kultúra megnyilvánulásai legalábbis már nem, már régóta nem motiválnak, s amelyet nem lehet a szó szoros értelmében vett személyiségtorzulásnak, lelki károsodásnak tekinteni, hanem amely mindenekelőtt széles körben hódító és az emberek reakcióit a maga sajátosan zsarnoki eszközeivel befolyásoló intellektuális divat, s amelyben a korunk rendelkezésére álló szellemi teljesítmények elégtelensége, gondolkodásunk mai rendjének tarthatatlansága mutatkozik meg. Azt hiszem, arról van szó, hogy az emberlétünket megalapozó transzcendentális tapasztalatot (amelyet a teológiai gondolkodás a maga arisztokratikus módján, mint korábban mindig, ma is számon tart) a polgár számára intellektuálisan megvilágíthatóvá kell tenni, és ezáltal elősegíteni, hogy a korábbi dogmatikus tekintélytisztelést elvető polgár a kultúrtörténet rendje szerint immár személyes belátása alapján válhasson ismét kultúratisztelővé. Az a benyomásom, hogy az új evangelizáció a diabolizáltság intellektuális divatjának megszűnése és e divat szellemi táptalajának felszámolása nélkül nem lehet igazán eredményes.

Z.L.: A diabolizáltságot úgy értelmezem, mint egy mindent átjáró ravasz diktatúrát, amely mint minden diktatúra, primitíven korlátolt, egy szempont szerint osztályozza a világot, és ez az egyetlen szempont egy egytagú szó, a pénz. Mit hoz a konyhára, mi a haszna? Ettől áll jobbra valami, vagy ettől áll balra, ettől hasznos, vagy ettől haszontalan. Éppen ezért a pénz szempontjából az hasznos, ami alkalmas a sekélyes ösztönkésztetések felajzására, ugyanis az nagy haszonnal és szüntelen haszonnal kecsegtet. A felületen élés fenntartása az érdeke ennek a diktatúrának, ennek a pénzdiktatúrának, amely valóban diabolikus. És diabolikus a hazugság is, amely ezt mindig valami mázzal, valamilyen szépségtapasszal próbálja elpalástolni. Olyan jóillatú gáz, amelyből ha többet beszippantok, akkor olyan értelemben mérgez, hogy még többet kívánok beszippantani belőle, míg el nem pusztít.

Ebben a diktatúrában a kultúra, amely az embernek a lelki, szellemi mélység iránti vágyát elégíti ki, amely az értelem keresésének, a legbelsőbb hiánynak a világa, úgy, ahogy van, haszontalan, sőt káros. A tőke szempontjából ugyanis teljesen értéktelen. A piacorientált világ nem tud nem kultúraellenes lenni. Hogy mégis lehet-e valamilyen reménykedni, ez itt a kérdés. Furcsán hangzik, de a rontás rontásában mégis csak lehet. Az ember ugyanis a kultúra hiányában tönkremegy. Az embernek kudarcként kell megélnie a haszon haszontalanságát. Ekkor kezd kiáltani, és ez a kultúráért kiáltás, és a kultúra kiáltása is egyszersmind. A

tékozló fiú történetében nagyon reménykedem, ugyanis ezt a történetet éljük most. Lehet, hogy különböző országok a történelem más-más stádiumában vannak, mi — az az érzésem — még csak ott vagyunk, hogy éppen most kérjük ki az atyától a vagyont, hogy elherdáljuk. Még nehéz út áll előttünk.

F.Á.: Mindezt úgy értem, hogy a lelki és a szellemi kérdések között nem látsz szakadékot, magad is úgy gondolod, hogy az előttünk álló probléma szellemi természetű, hiszen a diabolikusság intellektuális divat, valamiféle szellemi beállítottságról van itt szó, és valamiképpen ennek a divatnak, ennek a beállítottságnak kellene megtörnie. Nem pusztán lelki ráhatás, nem pusztán a jó belátásra való késztetés, tértítés kérdése az, hogy minden jobb vagy rosszabb lesz, hanem — mint mondtad — itt bizonyos folyamat van, kultúrtörténeti, szellemi, amit, bármennyire gondolunk a lelkeket, mégis ki kell várni.

Z.L.: Igen, semmi különbséget nem érzek, nem tudok a szellemi és a lelki élet között, mindkettő egyazon válságban kínlódik. Egyáltalán a hit kérdése csak primitíven látva pusztán hitvallás vagy nem hitvallás kérdése. Mert ugyanúgy hit kérdése, vagyis az emberi mélységre való reflektálás az, amikor valaki hiányként éli meg Istent, és hit kérdése természetesen az is, ha ezt jelenlétként éli meg. Az emberben, egy és ugyanazon emberben is hol az egyik, hol a másik jelenik meg szüntelen viaskodásban. Ha két emberben jelenik meg, akkor mindkettő kísérti a másikat, és ez a kísértés pozitív, mert a becsületesség felé vezeti mind a két gondolkodást, mind a hiányra reflektálót, mind a jelenlétre reflektálót. A szellemi élet, az igaz kultúra mindig vagy egyikre vagy másira vezethető vissza. Ha nincs ez a belső küzdelem, mert egyáltalán nincs is belső, akkor kultúra sincs.

F.Á.: Számomra azonban kérdés marad, sikerül-e szellem és lélek kívánatos összhangját fenntartanunk, ha hitünk ellenére nem számolunk elválásuk elvi lehetőségével, ha az egyház túlságosan bízik abban, hogy a kérdés helyes felfogása, tulajdonképpen hitünk megvallása, egyben biztosítéka is e helyes felfogás érvényesülésének. Hiszen a probléma éppen az, hogy korunk világi gondolkodásának mértékadó megnyilvánulásai sem vitatják a helyes elvet, csak éppen napirendre térnek afölött, hogy a dolgok más irányba mennek. Tehát az a kétértelmű helyzet adódik, hogy a kultúra tagadása ugyanazon az elven nyugszik, mint elutasítása. Azt hiszem, az értelmiségi feladata éppen az, hogy a szellem, a kultúra kérdésében kételkedjen — mint ahogy Descartes is hitét az ismereteiben való kételkedésével fejezte ki —, hogy ne osszon dogmatikus nézeteket a kultúra kérdésében, sem kultúraelleneseket, sem kultúrapártiakat. Ez azt jelenti, hogy nem elegendő csupán a rontás rontásában bízni. Ha egy mód van rá, s világi értelmiségi létemre hiszem, hogy van, a rontást el lehet kerülni; és meggyőződése, hogy ezzel a lehetőséggel kell is élni. Véleményem szerint nem szabad mindent az isteni bölcsességre bízni, nem biztos, hogy ez valóban Isten szándéka szerint való. A minél rosszabb, annál jobb elv XX. századi alkalmazása a keresztény-zsidó hagyomány anakronisztikus kiferdítése. Adott vonatkozásban talán inkább Isten képére és hasonlatosságára teremtettségünket, szellemi kezdeményezőnkészségünket kell mozgósítanunk.

Nem hiszem, hogy a polgár értelmiség-, szellem-, kultúra- és egyházellenességét a pusztá békítés, a türelem hirdetése, a lelki, pszichológiai ráhatás

csillapíthatja. A konfliktusokat ugyanis, úgy néz ki, nem a különbségek eltűlése, hanem azok teljes mélységének be nem látása, el nem ismerése okozza. A polgár érthetetlen zaklatásokként éli meg a szellemi-kulturális kérdéseket, fölvetésükben valamely oktan rosszindulatot lát, és el sem tudja képzelni, hogy a problémák a dolgokon és a véges emberi szándékokon túlmutató létben gyökereznek. Tulajdonképpen nem is könnyű megérteni, hogy egyfelől a keresztény-zsidó hagyományú európai kultúra a maga nemében egyedülállóan, de a lét rendje szerint és a megváltás eszméjére támaszkodva polgár és értelmiségi szempontjának egybekapcsolási módját hivatott megtalálni, másfelől a polgári és az értelmiségi szempont immanensen (fizikailag, intellektuálisan) annyira kibékíthetetlen egymással, mint Jeruzsálem Babilonnal, Ninivével vagy Egyiptommal. Jó tudni, hogy — Dosztojevszkij írt erről — a problémák mélyebben gyökereznek, mint a felvilágosultságában ma még mindig kissé felszínes gondolkodás sejtené, jöllehet az ellentétek egybefogásáról természetesen mégsem szabad lemondanunk.

Z.L.: A kultúráért folytatott küzdelem mindig is szélmalomharc volt. Az értelmiségi elhivatottság ezen egyenlőtlen küzdelem vállalását jelenti. Ahogy Németh László mondta: "Értelmiségi embernek lenni mindig is ez volt és ez lesz: segítettlenül segíteni, és megértetlenül megérteni. S ez nem is olyan borzasztó; egyszerűen: szellemi." Úgy gondolom, hogy mindenkor a szegénység vállalását, kényszerből és önként. Kényszerből annyiban, mert az igaz kultúráért való fáradozás az előbb elmondottak miatt is nem hoz a konyhára, a szegénység ugyanakkor önkéntes vállalás, mert nincs kedvem mihaszna, semmire sem jó dolgok után futni, meg másrészt érzem azt, ha mihaszna dolgok után futok, magam is mihasznává és semmirekellővé válok. Ez a tudat is arra int, hogy megmaradjak az elégnél. Ma különösen nagy a kísértése a szellemi prostituálódásnak. A média több e kísértésben elbukott áldozatot tud felmutatni, akik az igénykielégítés manipulálására, taktikájának kidolgozására fordítják istenadta tehetségüket. Az értelmiségi fölismerheti, hogy azt a képességet, amivel képes volna nagyszerű művek létrehozására, nem tudja vállalni, és ezért képességét arra használja, hogy minél nagyobb népszerűsége tegyen szert, és ügyesen tudja manipulálni hallgatóságát, olvasóit. Ezáltal feladja mélységigényét, a művek elveszítik mélységüket, a szerző viszont meggazdagodik, és el is romlik szép lassan.

F.Á.: Mindez igaz, korábbi megjegyzéseim előterében föltétlenül elfogadom. Most egy másik kérdést szeretnék fölvetni. A szellemi-kulturális közösségből (legalábbis részben) kiszakadt, az intellektuális divatnak hódolva, a kultúrát nem tisztelő polgárok megtérítése (mint a Szent Ferenc-legenda középkori fordítása mondja: "megfordítása") részben nehezebb, részben talán könnyebb, de *mindenképpen más* feladatnak tűnik, mint volt akár Szent Ferenc korában, akár a kereszténységgel még csak ismerkedő pogány Rómában. Nehezebbnek, mert az esetek döntő többségében nem tudatlan, elementáris szellemi éhségben szenvedő, nem csupán lelkileg, személyiségükben deformált emberekről van szó; és könnyebb, mert ha sikerül — mint ahogy szükségesnek látszik — ember voltunk létben gyökerezettségét a polgár számára kézzel foghatóvá tenni, ha egy immár nagyon is időszerűvé vált gondolkodási fordulatot sikerül végrehajtánunk, akkor az intellektuális megvilágítás közvetlensége segíthet megtakarítani azokat a heves megráz-

kódtatásokat, azt a radikális életformaváltást, amit az intellektuálisan sosem leírható, sosem szabályozható vallási megtérés jelent, s amelyre az amúgy is sok megpróbáltatásnak kitett modern világnak nincs szüksége. A magam részéről a pogány jelző használatát társadalmunk vallást nem gyakorló részére vonatkozóan metaforikusnak tartom, és meggyőződése, hogy századunkban csupán a keresztény kultúra — igaz, mély, de mégis átmeneti — válságáról van szó, amelyet a kultúra lehetőségeinek a korábbi meghaladó kitágulása követ. Minden tapasztalatom azt mutatja, hogy e kultúrából, akár vállalja, akár nem, akár tud róla, akár nem, a társadalom tagjainak többsége így vagy úgy, többé vagy kevésbé ma is részesül. Ezek a megjegyzések, nem titkolom, bizonyos sugallatokat foglalnak magukban. Mennyire tűnnek elfogadhatónak a ferences szellemiség képviselője számára?

Z.L.: Ahhoz, hogy az emberek megtapasztalják, a pénz birtoklása önmagában nem boldogít, és másra is fordítható, mint a közvetlen szükségletek kielégítésére, egy kis idő kell. Mihelyt lesz az embereknek egy kis fölöslegük, és nem éjt nappallá téve, megfeszítetten kell robotolniuk érte, még akinek sok van, az is robotol a többért, mert még nem élte meg azt a kudarcot, hogy na és akkor mi van. Úgy érzem, a nyugati polgár ezt már egy picit apjában-anyjában, de már nagypjában láthatta, és úgy nőtt fel, hogy látta, szüleinek ez is van, az is van, és mégis... Tehát valamilyen lázadást megélt.

F.Á.: Ez igaz, csak a magam részéről azt gondolom hozzá, a lázadás és az esetleg azt követő összeomlás ahhoz kell, hogy valamely új szellemi megoldás elfogadtassék, de ahhoz, hogy az összeomlásból legyen kiút, ahhoz magára a szellemi megoldásra van szükség.

Z.L.: Azért kell az a vékony, pici kis erecske, amely mindennek ellenére tud szellemi táplálékot szállítani az akármilyen beteg testnek, és éppen ebben rejlik annak a reménye, hogy az összeomlás után van miből mégis felépülni, felgyógyulni. A szellemi élet embereinek tehát annak ellenére, hogy reménytelennek tűnik küzdelmük, érdemes küzdeniük. Persze ez túl nagyzó, túl patetikus. Igazán azért érdemes, mert így jó nekem.

Nem tartom kikerülhetőnek a kultúrához való viszony megváltozása esetén a radikális életformaváltást. Szemléletváltás életformaváltás nélkül nincsen. Nem anarchikus váltásra gondolok, amikor radikalitást, radikális életformaváltást említtek, nem valami olyan illúzióra, hogy a történelmet vagy a múltat, akár a saját múltam el lehetne törölni, fehér lappal lehetne indulni. Ferenc nem vonul ki Assisiből, hanem éppen hogy visszavonul, bevonul újra Assisibe. Semmit nem tagad meg ifjúsága értékeiből, sem a költészetet, továbbra is trubadúrként él, sőt még inkább és csakis kizárólag a költészetnek él, és a költészet életformájává válik, maga az élete lesz poézis; sem a szerelmet nem tagadja meg, csak abban tud gondolkodni, és egészen egyetemessé válik. Ilyen értelemben azt gondolom, hogy az életformaváltás Ferencnél radikális, de nem anarchikus. Ehhez hasonló életformaváltást nem hiszem, hogy meg lehet úszni, ha arról beszélünk, hogy a szellemnek meg kell újulnia.

Azt mintha én is látnám, hogy a középkorban a hitmegélésnek voltak olyan látszatváltásai, amelyek az egyszerűbbet választották, vagyis megnyilvánu-

lásaiban volt kirívó és a normálisnak ellentmondó, azaz hisztérikus. Ugyanígy ma is megfigyelhető egyfajta felületes lázadás, amely a lázadást csak a felületen tudja vállalni, érzelmi felkorbácsoltságokban vagy külsőségekben. Például azok közül sokan, akik lelkesen beöltöznek a krisnások rikító ruhájába, és feltűnést keltő viselkedésüket magukra veszik, ezt előbb teszik meg, mint hogy India kultúrájától átitatódnának. Elképzelhető, ha először India kultúrájával itatódnának át, akkor nem is lenne igazán szükség az európai ruhaviseleten változtatni, mert nem az a lényeg.

F.Á.: Attól tartok, hogy az egyház — éppen az, amelyet nem a klérussal és nem a vallásukat gyakorlók közösségével azonosítunk — lebecsüli szellemi lehetőségeit, ha szellemi-kulturális viszonylatban csak a végső mentségre számít, ha eleve a túlélésre rendezkedik be, ha nem számol azzal a szellemi lehetőséggel, amelyet az értelmiség jelent, kell, hogy jelentsen. Az egyház és az értelmiség viszonyát tekintve két nemkívánatos lehetőséget látok. Az egyik: a lelki gondozás jelentőségének túlhangsúlyozása egy úgynevezett értelmiség-pasztorizáció jegyében, ahhoz hasonló módon, ahogy börtönpasztorizációról vagy a tábori lelkészi feladatokról szokás gondolkodni. A másik: a mai szekularizált viszonyok túlságosan passzív elismerése, amennyiben a világi és egyházi tudomány szakértők kölcsönös meghívása útján vesz tudomást egymásról, és a teológiai kérdéseket például a természettudomány képviselőinek meghallgatásával mérlegelik és vizsgolt. E kérdésben mindkét részből lényegi szemléletváltásra lenne szükség. Be kellene látni és láttatni, hogy nem igazán értelmiségi, aki kulturális és vallási kérdésekhez nem tud érdemben hozzájárulni, illetve nem jól kezeli az egyház megújulásának kérdését, aki nem találja meg az értelmiség vallási-kulturális kérdésekbe való közvetlen bevonásának módját.

Z.L.: Egyetértek azzal, hogy az értelmiség nehezen viseli, ha vele foglalkoznak. Mert ahhoz szokott hozzá szellemi tevékenységéből fakadóan, hogy egyrészt szívesen és szabadon tanul, másrészt pedig hogy maga is hozzájárul a tanításhoz. Ezért úgy tűnik, akkor közelíti meg az egyház a megoldást, ha az értelmiségnek ezt a természetét fogadja el, és sikerül minden tudományos és kulturális ismereteivel együtt bevonni vagy beemelni a tanításba. Hiszen az egyházon belül is a tanítványiség és a tanítás elválaszthatatlan: tegyetek tanítványommá minden népet, vagyis először jó tanítvánnyá legyetek, hogy tanítvánnyá tegyetek valakit, ez a jézusi parancs. Ezt szívesen vállalja magára az értelmiség így együtt. Ha sikerül ezt a természetét az anyaszentegyháznak elfogadnia és beépítenie a maga evangelizációjába, akkor nyer az értelmiséggel. Ha nem sikerül, akkor egy állandóan lázadó réteggel kell szembesülnie, amely éppen azért lázad, hogy észrevegyék, hogy van, és mert jobbra érdemes.

Reményt keltő jelenségnek látom, hogy a teológiai főiskolákon egyre több világi tanít. Azt is reménykeltőnek tartom, hogy egyre több olyan értelmiségi kap pasztorális feladatot, aki ugyanakkor kiváló a maga szakterületén, akár magyartanárként, és vasárnaponként mondjuk egy falu van rábízva. Vagy ha nem egy falu, akkor egyéb közösség oktatásában jeleskedhet. Egy városi plébánián ez azért is fontos, mert az értelmiségi tanítást a magafajta jobban meg tudja oldani, és jobban is odafigyelnek. Ilyen értelemben nem bánni kell az értelmiséggel, hanem

együtt kell vele dolgozni. Így biztos képes arra, hogy gazdagítsa az egyház életét. Ebbe az irányba haladunk, nagyon dőcögve bár, de a kényszer is erre ösztönöz, és ez az áldott kényszer a paphiány, amelyben talán Isten bölcsessége nyilvánul meg, és miénk is, ha felismerjük.

F.Á.: Példáid vonzóak, megvalósulásukat kíváncsún találok, de attól tartok, hogy túlságosan is a látható, az intézményesen megragadható, a vallás-gyakorlásról gondoskodni hivatott egyház körén belül maradnak.

Korunk sajátos hasadtsága, hogy a szellemi kezdeményezőkézség és a kultúra tisztelete nyílt konfliktusban áll egymással, kizárni látszik egymást. A szellemi teljesítmények, amennyiben ilyenek egyáltalán vannak, szinte kizárólag a kultúra ellenében születnek, a kultúratisztelet magatartás viszont a dolgok mai állása mellett természetlennek mutatkozik. Ez a helyzet a táptalaja a kultúraellenesség fentebb emlegetett intellektuális divatjának, de e helyzet egyben olyan következménnyel is jár, hogy a kultúratisztelet gyakran nyárspolgári értelmiségellenességgé válik, olyan elképzeléseket is kialakít, hogy a kultúratisztelet polgár lelki békéje már egyáltalán nem igényel semmiféle szellemi teljesítményt, onnan nézve minden ilyen irányú törekvés afféle világi hívságnak, hamis pretenziónak számít.

Z.L.: Ha Assisi Szent Ferenc közöttünk élné, nagyon boldog volna emiatt a kérdés miatt, mert ő maga is ezzel a kérdéssel tusakodott. A tudomány ellen harcolt a tudományért. Testvéreinek szánt írásai közül alig van olyan, amelyben ne térne ki arra, hogy a hideg tudást, amely csak arra jó, hogy a mennyit tudok már érzettel töltsön el, amely mintegy mennyiségi kielégülést okoz, rendkívül károsnak tartja, a lelket kiszáritónak, szellemtelennek, és ezért jobban óvta tőle a testvéreket, mint bármi más bűntől. Ugyanakkor viszont azt a tudást, amely lélekből fakad, amelynek áhítata van, alázata, azt a tudást felemelőnek tartotta. Pádusi Szent Antalnak ír egy levelet, amikor megtudja, hogy a párizsi egyetem magas képzettségű magisztere a testvéreknek teológiát fog tanítani: örömmre szolgál, hogy tanítod a testvéreket, de vigyázz rá, hogy az imádság és az áhítat szellemét ki ne oltsd bennük. Vagyis hogy a tudományod olyan tudomány legyen, amely lélekből fakad, és a lelket felszabadítja. Kultúra és magatartáskultúra elválaszthatatlan egymástól, hiszen itt gőg és alázat kérdéséről beszélünk, ahogy Aquino Szent Tamás fogalmazta: "Lehet, a büszkék fölfognak valamit az értelmükkel, de az ízé- re nem jönnek rá. Ha tudják is, mint vannak a dolgok, mégsem tudják, mi az ízük."

Van olyan tudomány, amelyik intellektuálisan magas fokú, még sincs benne az áhítatból, az átéltségből, a megéltiségből. Talán az a kérdés is fölmerül itt, hogy az értelem a szív nélkül destruktív — akár a művészetben, akár a tudományban. Az értelem és a személyesség vagy a szív kapcsolatát nagyon egyszerűen úgy látom, mint ahogyan az emberben van a csontváz, amely a húst és bőrt tartja, és ha valaki annyira lesoványodik, hogy csak a csontok látszanak, az ijesztő, ez a pusztaság értelem átélés nélkül, ha viszont valaki csak érzés meg érzélem, akkor meduzává válik, szétfolyik, alakatlan, erőtlenségre, mind maga, mind mások számára hatástalan, sőt undorító, visszataszító.

A kultúrában és az egyházas kultúrában vagy abban a kultúrában, amelyből az egyház liturgiája táplálkozik, az értelem és érzélem együttesét igen fontos-

nak gondolom. A kultúrában az értelem nélküli érzelem óhatatlanul a hazugság, az érzelgősség felé hajlik el, és a művészetben giccsként jelenik meg.

Mi az a remény, amiből a teendő is fakad? József Attila bocsássa meg, hogy átírom egy sorát: "Fecseg a felszín, és kérdez a mély." A mélyből kérdező emberrel a mélyben szemlélődő ember tud dialógust folytatni. Azon sztारेcek példája áll előtttem, akik csöndjüket osztották meg a hozzájuk látogatókkal. Egy ferences szerzetes ilyen csöndjével hozzájárulhat ahhoz, hogy a hozzá forduló kérdezőt a válasz megtalálásához segítse. Ugyanis ebben a csöndjében engedi, hogy Isten megragadja, ebben a csöndjében megismerheti az embert, úgy, ahogy a kultúra látni engedi.

FEJÉR ÁDÁM